

УДК: 373.5.033.041**М.Д. Зубалій, м. Київ***

СУТНІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТЕРМІНОЛОГІЇ І ЗМІСТУ ТУРИСТСЬКОЇ РОБОТИ

У статті розкриваються історичні аспекти становлення і розвитку туристської термінології в науково-педагогічній і туристській літературі. Визначаються основні поняття, які мають теоретичне і практичне значення в розвитку туризму в загальноосвітніх навчальних закладах.

Ключові слова: *термінологія, туризм, турист, краєзнавство, туристські походи, екскурсії, туристська робота.*

Аналіз літературних джерел з туризму і туристської роботи [1; 3; 8; 9; 14] засвідчує, що дослідженню сутності й змісту туризму, туристської і краєзнавчої роботи та інших понять з цієї проблеми в педагогічній науці приділяється недостатня увага. Їх розгляду присвячені лише окремі абзаци в науково-методичних працях з туризму і краєзнавства. Але всебічне їх вивчення передбачає не лише науковий інтерес, а й має теоретичне і практичне значення для фахівців з туризму і краєзнавства. Адже від того, як характеризувалися основні поняття з даної проблеми і їх зміст в теорії і методиці туризму в минулі роки, залежить подальший розвиток галузі, розробка ефективних шляхів фізичного виховання і практичної підготовки учнівської молоді до занять туризмом, туристською, краєзнавчою і пошуковою роботою під час туристських походів і подорожей рідним краєм. Крім того, знання історії становлення й розвитку туризму і його основних понять сприятиме педагогам, науковцям і практичним працівникам галузі коректно ними користуватися, запобігати помилок в туристсько-краєзнавчій термінології і допоможе визначати тенденції її становлення і розвитку в сучасних умовах.

Вивчення словників, енциклопедій, науково-педагогічної і туристської літератури з теми дослідження засвідчує, що вперше термін «туризм» (tourism) з'явився в англійській літературі на початку XIX століття для позначення екскурсій або мандрівок, які завершувалися поверненням учасників до місця їх початку [1]. У французькій мові термін «туризм» (tourisme, від tour – прогулянка, поїздка, дорога, шлях) уперше вжили для позначення прогулянок,

подорожей, поїздок у вільний час, пов'язаних з від'їздом людей за межі постійного проживання. Пізніше цим поняттям називали один з видів активного відпочинку, який поєднував відновлення продуктивних сил людини з оздоровчими, пізнавальними, спортивним та культурно-розважальними цілями. На Закарпатті, згідно з місцевою періодикою, термін «туризм» уперше застосували у назві організованого в Ужгороді у 1878 році міського Туристського товариства [11, с. 93]. У 1890 році поняття «туризм» застосували в назві першого в Ялті туристського клубу, ініціатором створення і першим головою якого був товариш письменника А.П. Чехова місцевий лікар Володимир Дмитрієв (1839-1904) [6]. На Станіславщині термін «туризм» було включено до назви Туристсько-спортивного товариства «Чорногор», створеного у Станіславі (тепер Івано-Франківськ) у 1910 році. Це товариство розвивало туризм, краєзнавство й пропагувало інші види спорту. В 1911 році поняття «туризм» було вжито у назві секції у Спортивному товаристві «Україна», заснованому у Львові за порадою Івана Боберського 26 листопада 1911 року [10, с. 187].

На початку двадцять першого століття у туристсько-краєзнавчій роботі почали застосовуватися поняття «дитячо-юнацький туризм», «спортивно-оздоровчий туризм» і «оздоровчо-спортивний туризм». Це пов'язано з тим, що в більшості педагогічних інститутів і університетів України почали готувати спеціалістів з туристської і краєзнавчої роботи. Для керівництва спортивним туризмом в Україні також була створена Федерація спортивного туризму України. Найбільші її осередки діють у Дніпропетровську, Запоріжжі, Івано-Франківську, Києві, Львові, Одесі, Харкові, Херсоні, Автономній Республіці Крим. В університетах Запоріжжя, Києва, Львова, Переяслав-Хмельницького, Херсона створено навчально-методичні лабораторії з краєзнавчо-туристської роботи, які проводять цілеспрямовані туристсько-краєзнавчі дослідження, займаються навчально-методичною роботою, співпрацюють з іншими навчальними закладами. Зокрема, лабораторія Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди співпрацює з Московською міжнародною академією дитячо-юнацького туризму і краєзнавства та Науково-дослідним інститутом фізичної культури і спорту Республіки Білорусь. З 2000 року відомий учений у галузі туризму і краєзнавства, доцент кафедри спортивних дисциплін і туризму, завідувач навчально-методичної лабораторії «Регіональні особливості оздоровчо-спортивного туризму і краєз-

навчої роботи» Переяслав-Хмельницького ДПУ імені Григорія Сковороди Б. П. Пангелов щорічно організовує і проводить «Міжнародну науково-практичну конференцію «Проблеми спортивно-оздоровчого туризму і краєзнавства у закладах освіти» [7].

Подальшого розвитку отримала туристська термінологія в Правилах проведення туристських походів, експедицій та екскурсій з учнівською та студентською молоддю України, затверджених наказом Міністерства освіти України № 52 від 3 березня 1993 року. В тексті правил вживаються терміни «туризм», «турист», «туристська група» «туристський похід», «види туризму», «група туристів», «туристський досвід», «туристська подорож», «туристська кваліфікація», «туристична установа», «федерація туризму», «туристсько-спортивний союз», «нормативи туристських походів», «туристсько-екскурсійний заклад», «туристсько-краєзнавчий гурток», «туристсько-спортивна подорож», «туристсько-екскурсійна поїздка» та інші. З допомогою цих термінів визначено загальні положення правил щодо проведення туристських походів, експедицій та екскурсій з учнівською та студентською молоддю; розкрито права та обов'язки адміністрації організації, що проводить туристські походи; визначено вимоги до учасників, складу груп і керівників туристських походів і подорожей; розкрито обов'язки і права керівника та заступника керівника туристського походу; розкрито вимоги щодо оформлення маршрутної документації на проведення туристських походів і експедицій; приведено нормативи туристських походів; розкрито вимоги до досвіду й віку учасників, керівників, заступників керівників не категорійних походів і експедицій та кількісного складу туристських груп [5].

У 1998 році терміни «туристи», «спортивно-оздоровчий туризм», «активний туризм», «інструктор туризму», «основи туризму» були застосовані у Положенні про значок «Турист України», затвердженому Президією Федерації спортивного туризму України (протокол № 18 від 23 червня 1998 року). У положенні зазначається, що значок «Турист України» запроваджується з метою: популяризації і пропаганди активного туризму; залучення широких верств населення до систематичних занять спортивно-оздоровчим туризмом; навчання туристів основам спортивно-оздоровчого туризму в польових умовах; формування в туристів національної свідомості, любові до рідної землі, українського народу та його історичного минулого. До складання нормативних вимог на значок «Турист України» допускаються особи, що не мають обмежень до

занять фізичною культурою і які досягли 12-річного віку. Значком «Турист України» нагороджуються туристи, які протягом року брали участь в одному або кількох походах тривалістю не менше п'яти днів та загальною протяжністю: пішки або на лижах – 75 км, на човнах (байдарка, пліт, катамаран) – 100 км, на велосипеді або на конях – 150 км. В умовах гірської місцевості норматив для туристів, які здійснюють похід пішки або на лижах може бути знижений на 15 км. Під час здійснення туристських походів улітку учасники мають провести не менше двох ночівель у польових умовах. Маршрути туристських походів мають передбачати знайомство з історичними і географічними особливостями краю, пам'ятками історії і культури та визначними місцями [2].

Розвивалася туристська термінологія і в Правилах проведення туристських подорожей з учнівською і студентською молоддю України, затверджених наказом Міністерства освіти України № 96 від 6 квітня 1999 року. Ці правила розроблені з метою створення умов та здійснення контролю за безпечним проведенням туристських походів і подорожей у педагогічних, учнівських і студентських колективах. У правилах названо такі туристські терміни: «пішохідний туризм», «лижний туризм», «велосипедний туризм», «водний туризм», «гірський туризм», «спелеотуризм», «туристська організація», «туристсько-спортивна організація», «туристське спорядження», «керівник туристської групи», «туристські маршрутні документи», «спортивні туристські походи», «туристсько-спортивна експедиція» та інші. Ця термінологія вживається в загальних положеннях правил проведення туристських подорожей з учнівською і студентською молоддю; у вимогах щодо формування туристських груп з учнів і студентів; у обов'язках і правах керівників та заступників керівників туристських подорожей; в обов'язках і правах учасників туристських подорожей з учнівською і студентською молоддю; у маршрутній документації на проведення туристських подорожей з активними способами пересування учнів і студентів у складі туристських груп; у заключних положеннях правил проведення туристських подорожей з учнівською і студентською молоддю України [4].

На початку 2000 року в системі позашкільної освіти стали популярними терміни «дитячо-юнацький туризм», «центр туризму і краєзнавства», «станція юних туристів», «педагогічні туристські кадри», «туристсько-краєзнавчий профіль», «туристсько-краєзнавче об'єднання», «гурток туристського багатоборства», «табір туристського активу», «туристсько-краєзнавча експедиція» та інші.

Це пов'язано, насамперед з розвитком в Україні центрів туризму і краєзнавства та станцій юних туристів. Якщо в 1998 році їх було 84, то в 2003 році їх кількість зросла до 96. Ці центри є базовими організаційно-методичними осередками розвитку дитячо-юнацького туризму і краєзнавства учнівської молоді. Головними напрямками діяльності цих центрів є здійснення навчально-виховної, організаційно-масової, інформаційно-методичної роботи та підвищення кваліфікації педагогічних туристських кадрів. Інформаційно-методичне забезпечення центрів туризму і краєзнавства, станцій юних туристів та проведення всеукраїнських масових заходів здійснює Український державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді, який діє у Києві з 1930 року. Найвагомим напрямом діяльності центрів туризму і краєзнавства є організація роботи дитячих туристсько-краєзнавчих об'єднань, у яких діяло в 2003 році близько 10% гуртків туристсько-краєзнавчого напрямку. Проте найбільш масовим в Україні є пішохідний туризм і тому в туристсько-спортивному напрямку переважали гуртки, що працювали за програмами «Юні туристи» та «Пішохідний туризм». Другі місця за чисельністю посідали в ті роки дитячі об'єднання, що працювали за програмами «Спортивний туризм» і «Спортивне орієнтування», які були популярними серед молоді [2].

У 2002 році термін «туризм», «туристичний продукт», «туристична адміністрація», «туристична потреба», «туристичний обмін», «туристичні послуги», «туристичні підприємства» були застосовані у Державній програмі розвитку туризму на 2002 – 2010 роки, схваленій Кабінетом Міністрів України 26 квітня 2002 року. Головною метою програми було створення конкурентоспроможного в Україні туристичного середовища, здатного максимально задовольнити туристичні потреби населення й забезпечити на цій основі комплексний розвиток регіонів зі збереженням екологічної рівноваги та історико-культурної спадщини. Виконання положень та завдань програми дало змогу впровадити певним чином наукові досягнення в туристичну галузь для її подальшого розвитку, відновити та зміцнити існуючу матеріальну і технологічну базу туризму в Україні, створити передумови для залучення іноземних інвестицій, подолання економічного відставання нашої держави від країн Заходу, а також сприяти ефективному туристичному обміну. Реалізація програми значно збільшила щорічний приріст прибуття кількості туристів в Україну. Якщо в 2001 році в Україні побувало 5,8 мільйонів туристів, то в 2011 році їх кількість збільшилася до 29 мільйонів. Значно

поліпшилося й надання їм туристичних послуг. Виконання вимог програми також сприяло вжиттю на законодавчому рівні заходів щодо спрощення механізму оподаткування у санітарно-курортній і туристичній галузях результатів діяльності баз відпочинку [2].

У 2005 році терміном «туризм» названо теми у Програмі з фізичної культури для 5-12 класів загальноосвітніх навчальних закладів, на вивчення яких у 5-9 класах виділено 22 години. В програмі також вживаються терміни «види туризму», «туристська техніка», «туристські змагання», «заняття туризмом», «фізична підготовка туриста», «туризм і краєзнавство». З допомогою цих термінів розкрито зміст навчального матеріалу з теоретичної, технічної і фізичної підготовки учнів на заняттях з туризму та державні вимоги до рівнів їхньої загальноосвітньої підготовки. В процесі теоретичної підготовки учні 5-9 класів вивчають види туризму, способи орієнтування в поході, типографічні знаки, загальні поняття з краєзнавства, зв'язки туризму з краєзнавством, оздоровче значення туризму, способи орієнтування на місцевості. В процесі технічної підготовки учні вчать користуватися компасом, рухатися за азимутом, визначати місця для бівуака, встановлювати намети, розпалювати багаття, орієнтуватися на місцевості, визначати своє місцезнаходження. Учні також вчать долати завали, хащі, чагарники, в'язати туристські вузли, рухатися по купинах, переправлятися через умовну річку, рухатися по жердинах, спускатися схилом спортивним способом. У процесі занять туризмом учні дотримуються правил техніки безпеки, навчаються надавати першу долікарську допомогу, транспортувати потерпілого, застосовувати засоби підвищення працездатності та прискорення відновлення організму [8].

Продовжено розвиток туристської термінології і в нових Правилах проведення туристських подорожей з учнівською і студентською молоддю України, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України № 237 від 24 березня 2006 року. У цих правилах розкрито умови для безпечного проведення туристських походів, подорожей, експедицій та організації інших навчально-тренувальних і масових заходів з туризму. У тексті правил вживаються такі туристські терміни: «туристський спортивний маршрут», «туристська подорож», «техніка туризму», «класифікація туристських спортивних маршрутів», «туристська маршрутно-кваліфікаційна комісія», «туристська пошуково-рятувальна служба», «туристське багатоборство», «спортивний туризм», «спортивний туристський похід» та інші. Ці терміни застосовані для визначення

загальних положень правил проведення туристських подорожей з учнівською і студентською молоддю; розкриття вимог з формування туристських груп з учнів і студентів; визначення обов'язків і прав керівників та заступників керівників туристських походів і подорожей; оформлення маршрутної документації на проведення туристських походів і подорожей; визначення заключних положень правил проведення туристських подорожей з учнівською і студентською молоддю України.

У 2009 році терміном «туризм» названо варіативний модуль нової Навчальної програми з фізичної культури для 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів, розрахований на п'ять років. У програмі вживаються терміни «спортивний туризм», «туристське орієнтування», «гігієна туриста», «туристські вузли», «в'язання туристських вузлів», «проходження туристських етапів», «спорядження туриста», «види туристського багаття», «туристське спорядження», «елементи туристської техніки», «традиції туристів», «туристський бівуак», «фізична підготовка туриста», «уроки з елементами туризму», «туристське обладнання», «елементи туристської техніки», «туристична карта», «оздоровче значення туризму», «туристські перешкоди», «техніка пішогодного туризму», «туристські змагання» та інші. Ці терміни розкривають основний зміст варіативного модуля «Туризм», спрямованого на засвоєння учнями теоретичних і практичних навичок з організації туристських походів різного рівня складності, орієнтування на місцевості й топографічної підготовки, вивчення технічних прийомів подолання природних і штучних перешкод, надання долікарської допомоги і транспортування потерпілого, виживання під час складних ситуацій, що трапляються у похідних умовах. Крім того, заняття туризмом спрямовані на розвиток в учнів фізичних якостей, зміцнення здоров'я, виховання морально-вольових та інтелектуальних здібностей через залучення їх до участі у туристських походах різної складності та змагання з техніки спортивного туризму [12].

Сучасні реалії розвитку туризму і краєзнавства вивели у розряд актуальних поняття «туристичне краєзнавство». Це поняття ввійшло до назви обласних осередків туристичного краєзнавства, які напрацювали значний досвід у цій галузі. Завдяки цілеспрямованій діяльності зазначених осередків місцеві краєзнавці почали плідно співпрацювати із туристичними та педагогічними навчальними закладами, які готують викладачів і вчителів з дисципліни «Краєзнавство», що вводиться у загальноосвітніх та позашкільних

навчальних закладах. Значну роботу проводять обласні осередки туристичного краєзнавства з місцевими туристичними організаціями, які розробляють екскурсійні туристські маршрути для туристів по Україні. Адже в Україні є понад 500 міст, яким виповнилося 300 років, а деякі з них – відсвяткували тисячолітній ювілей. 39 давніх українських міст рішенням Кабінету Міністрів України взято під державну опіку (серед них міста Київ, Чернігів, Переяслав-Хмельницький та інші). Крім того, в Україні є близько 4500 сіл, яким понад 300 років, а є села, яким 800 і більше років. В Україні також зареєстровано 130 тисяч пам'яток історії і культури, які перебувають під охороною держави. Тому туристичне краєзнавство є одним з основних напрямів науково-просвітницької діяльності Національної спілки краєзнавців України, яка у травні 2010 року відзначила 85 років своєї діяльності. В даний час вона об'єднує понад дві тисячі професійних дослідників рідного краю, історичних міст та інших населених пунктів України [9].

Таким чином, вивчення історичних джерел, наукових праць, дисертацій з теорії і методики туризму, різних державних постанов, рішень, наказів щодо становлення й розвитку туризму в Україні засвідчує, що в них застосовувалися найрізноманітніші терміни і поняття з туризму та туристської діяльності. Ця термінологія вживалася для назви різних видів туризму, фахівців туристської галузі, товариств, організацій, клубів, дитячих об'єднань. Багато з'явилося нової туристської термінології у положеннях про різні туристські заходи, у Правилах проведення туристських походів, експедицій та екскурсій з учнівською та студентською молоддю 1993 року, нових Правилах проведення туристських подорожей з учнівською і студентською молоддю України 1999 і 2006 років, законі України «Про туризм», Державній програмі розвитку туризму на 2002 – 2010 роки, спрямованій на розвиток туристичної галузі, що значно краще задовольнила туристські потреби українського народу. Проведена в ці роки науково-методична робота дала змогу створити перші туристичні словники, видати навчальні програми і варіативні модулі з туризму для загальноосвітніх шкіл, випустити навчальні посібники з туризму для вищих навчальних закладів, туристських гуртків і секцій зі спортивного туризму. Проте сучасні умови потребують проведення подальших наукових досліджень й підготовки нових навчально-методичних посібників з туризму для загальноосвітніх навчальних закладів та позакласної роботи.

Література

1. Ганопольский В.И. Туризм и спортивное ориентирование на местности: учебник для институтов и техникумов физической культуры / В.И. Ганопольский, Е.Я. Безносиков, В.Г. Булатов. – М. : Физкультура и спорт, 1987. – 163 с.
2. Дехтяр В.Д. Основи оздоровчо-спортивного туризму: навчальний посібник для закладів освіти / В.Д. Дехтяр. – К. : Науковий світ, 2003. – 203 с.
3. Зубалій М.Д. Пішохідний туризм / М.Д. Зубалій. – К. : Здоров'я, 1977. – 88 с.
4. Книга вчителя географії: довідково-методичне видання / Упорядники Н.В. Беснова, В.М. Проценко. – Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2005. – 288 с.
5. Книга вчителя фізичної культури: довідково-методичне видання / Упорядники С.І. Операйло, В.М. Єрмолова, Л.І. Иванова. Вид. 2-е, доповн. – Харків : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2006. – 560 с.
6. Моргунов Б.П. Туризм: учебное пособие для студентов педагогических институтов по специальности № 2114 «Физическое воспитание». – М. : Просвещение, 1978. – 168 с.
7. Пангелов Б.П. Організація і проведення туристсько-краєзнавчих подорожей: навчальний посібник / Б.П. Пангелов. – К.: Академ-видав, 2010. – 248 с.
8. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Фізична культура. 5-12 класи / В.М. Єрмолова, М.Д. Зубалій, Л.І. Иванова та ін. – Київ-Ірпінь : Перун, 2005. – 272 с.
9. Реєнт О.П. Чим живуть краєзнавці? / О.П. Реєнт // Слово просвіти. – 2012. – № 4. – 26 січня–1 лютого. – С. 11.
10. Трофем'як Б.Є. Фізичне виховання і спортивний рух у Західній Україні (з початку 30-х років XIX ст. до 1939 р.): навчальний посібник / Б.Є. Трофем'як. – К. : ІЗМН, 1997. – 424 с.
11. Федак В.В. Закарпаття у спортивному вимірі / В.В. Федак. – Ужгород: Карпати, 1993. – 148 с.
12. Фізична культура в школі: 5-11 класи: методичний посібник [за загальною редакцією С.М. Дятленка] – К. : Літера ЛТД, 2011. – 368 с.

В статье раскрываются исторические аспекты становления и развития туристической терминологии в научно-педагогической и туристической литературе. Определяются основные понятия, имеющие теоретическое и практическое значение в развитии туризма общеобразовательных учебных заведениях.

Ключевые слова: терминология, туризм, турист, краеведение, туристские походы, экспедиции, экскурсии, туристическая работа.

In the article describe history development of definite the terminology of tourism. Shane are basic definite have theoretical and practical impotence.

Key words: terminology, tourism, expence, excursion, exspeolition.